

A Cifra nyomorúság népszemlélete

Amikor Szabó Pál a *Kelet Népe* 1938 januári számában hírt ad arról, hogy a *Néma forradalmat* elkobozták, s a könyv a *Vibarsarok* sorsára jutott, a népi írókat maga köré tömörítő *Válasz* helyzete is ingataggyá vált. Ez a sajtóorgánium megalapítása pillanatában a társadalom mélyéről indult fiatal tehetségek jelentkezésének adott teret. E lap hasábjain tájékozódhatott az olvasó a *Puszták népe* világáról, s ugyancsak itt olvashattak részleteket – a *Puszták népe* közlésével egy időben – *Veres Péter* híres szociográfiájából, *Az Alföld parasztságából* is. Az 1936. évfolyam nagy eseménye Kovács Imre Néma forradalmának közlése volt, s a *Válasz* októberi számában bukkan fel Kodolányi tollából *A tardi helyzet* más lapok kritikáit is ismertető méltatása. Ez utóbbi könyv írója – Szabó Zoltán – 24 éves ekkor mindössze, de nevét a falukutató-mozgalom szolgálatába állított folyóirat, a *Fiatal Magyarság* révén ekkor már ismertette.

Ennek a nemzedéknek – Szabó Zoltán 1912-ben született – a magyarságról kialakított képét, paraszt- és faluszemléletét még Szabó Dezső határozta meg. Az *Elsodort falu* írója vette védelmébe úgy a parasztot, hogy minden lehetséges társadalmi fejlődést ennek az osztálynak a sorsából kiindulva magyarázotta. Azzal, hogy Szabó Dezső a magyarságot a paraszttal azonosította, s helyzetének alakulását a globális társadalmi fejlődés egyedüli zálogának tekintette, kétségtelenül a parasztkérdésre irányította a figyelmet, de a parasztság életének tárgyilagos megközelítéséhez nem segített hozzá.

Szabó Dezsőnek az akkori ifjúság nép- és történelemszemléletére kifejtet hatását találóan összegzi az 1943-as szárszói konferencia egyik felszólalója. „Szabó Dezső munkásságával – idézzünk Kardos Lászlónak, a Gvörffy-kollégium igazgatójának hozzászólásából – új elem került az ifjúság gondolkodásába: a paraszti probléma, persze olyan sajtatos módon – ahogy éppen kialakulhatott –, romantikusan. Ez a szemlélet úgy képzelte a parasztságot, mint valami kizárólagos és hatalmas rezervoárját az ősi magyarságnak, és mintha rajta kívül nem lett volna más magyarság. De magának a paraszti néposztálynak reális körvonalai elmosódtak abban a hatalmas fogalmazásáradatban, ami előbb és inkább volt kultúra, művészet, mint gazdasági-társadalmi kérdés.”

Szabó Zoltán is ezt a szemléletet kapja örökül, s nyomni jelen van munkáiban. Két nagy szociográfiája közül elsősorban *A tardi helyzetben*, de az 1938-ban napvilágot látott *Cifra nyomorúság* fejezetein is érezhetőek ennek a romantikus-konzervatív szemléletnek az elemei.

Mindkét műben a parasztközösség védelmét tekintette feladatának, s minden társadalmi változást ennek az osztálynak a szemszögéből értékelt.

Kiindulópontja az a zárt faluközösség volt, melyet még nem érintett

a kapitalista társadalom értékeit devalváló veszedelme; annak a zárt organikus világnak a sorsa érdekelte, mely – ahogy *A tardi helyzetben* vall erről – az „élet minden kérdésére tudja a maga illő és különleges jeleletét”. Az átalakulást, az életformaváltást, melyet a korabeli magyar valóság a falu számára szükségszerűen írt elő, nem tartotta biztató folyamatomnak; a hagyományos faluközösség felbomlását látta a munkacré-elvándorlásban, s *A tardi helyzetben* különösen a parasztságnak a városi munkásság létformájához való közeledését figyelte kételkedve.

Ennek a sötét, elkomorult helyzetrajznak persze megvolt a valóság-alapja. Szabó Zoltán ugyanis a munkásság helyzetét is vigasztalannak látta, s ha az ekkortájt született nagy *Móricz-regényre*, *A boldog emberre*, Jóó György nagyvárosi viszontagságaira gondolunk, meg is volt az oka a félcemre. Úgy látta, hogy kilátástalan sorsot hagy maga mögött a tardi paraszt, mikor átlépi faluja határát, de ugyanilyen kilátástalan sorssal találkozik a városokban is. A politikát teszi felelőssé a magyar falu süllyedéséért, azt a politikát, mely nem képes életben tartani a paraszti közösséget, holott (ezt már a *Cifra nyomorúságban* írja): „*A paraszt mindennek magja és országának gyökere.*” A politikának a falu életlehetőségét kell biztosítani – sugallja a könyv utolsó fejezete, mert a paraszti életformájából menekülő egyén többnyire zárt ajtókra lel a társadalom más osztályainál is.

Súlyos, komor diagnózissal zárul *A tardi helyzet*, s a vasárnap pompázatos népviseletbe öltözött, hétköznapi napi 16 órát robotoló bujái lány mintha csak ezt a keserű konklúziót mélyítené el a *Cifra nyomorúság* első oldalain: baj van a faluval, a még meglévő külsőségek mögött hatalmas értékek mennek veszendőbe.

Szabó Zoltán parasztsorsszemléletének megértéséhez közelebb jutunk, ha az ugyancsak 1938-ban megjelent *Erdei Ferenc*-könyvvel, a *Parasztok*kal vetjük össze. Ez a sodró lendületű, szociológiai-szociográfiai szempontokat érvényesítő mű szintén foglalkozik a megkerülhetetlen kérdéssel: mi lesz az életformájából emigrálni kényszerülő parasztság sorsa a jövőben? Szabó Zoltán igazát erősíti Erdei, amikor azt írja: „... *arra csak a legritkább esetben számíthatnak, hogy fenntartás nélkül befogadást nyernek* (ti. a parasztok.) *Annál gyakoribb az az eset, hogy se kint, se bent nem állanak és két világ közt függve nem lelik helyüket. Abhoz sok paraszterbet burcolnak magukkal, hogy tökéletesen tudnának hasonulni, abhoz pedig keveset, hogy maguk alakítsák át az idegen világot.*” De Erdei rögtön hozzáfűzi mindehhez: „*Vágyakban és törekvésekben mindennél... valóságosan is a szocialista társadalom kínálja a maga világot megoldásul a parasztkérdésekre. A parasztok türelmetlenebbjei és a földtelenek különösen kapnak ennek az új világnak az ígérését, annál is inkább, mert parasztsorsuk legbitelesebb magyarázatát a szocialista világ-szemlélet adja.*”

Szabó Zoltán keveset nyilatkozott magáról: gondolkodásának irányáról műveiben beszélnek. Annyi bizonyos: a népi íróknak ahhoz a csoportjához tartozott, akik meg nem szűnő érdeklődéssel és aggodalommal kísérték népük sorsának alakulását, de akiknek látószögén kívül esett annak a társadalomnak a megvalósulási lehetőségére, ahol az alsóbb néposztályoké lett volna a vezető szerep.

Azt kell mondanunk, hogy történelmünk alakulása a későbbiekben

éppúgy igazolta Erdei bizakodó álláspontját, mint Szabó Zoltán szorongását a parasztjövő fejlődését illetően. Jelképi jelentőségű az a tény, hogy pontosan tíz évvel a *Cifra nyomorúság* megjelenése után, 1948-ban, Veres Péter tollal ragad és megírja a *Paraszti jövődőt*. A sorstársai mindenkori helyzetéért aggódó író legmélyesebb gesztusa ez a könyv. Tette ezt akkor, mikor ugyanennek az évnek nyarán *Rákosi Mátyás* Kecskeméti meghirdeti a kommunista párt parasztprogramját. Veres Péter, aki mindig, mindenkor társadalmi összefüggéseiben vizsgálta a magyar valóságot, aki *A tardi helyzetben* az ábrázolni kívánt jelenség egyoldalú megközelítését nehezményezte, ebben a művében, a *Paraszti jövődőben*, a paraszti életmódról ír hasonlóképpen. A paraszti közösség, s benne a régi hagyományos rendszeren alapuló életmód fennmaradását szerette volna Veres ekkor, 1948-ban a jövőben is biztosítva látni, persze mindezt a korábbi szűk életfeltételek megváltoztatása mellett. Anakronizmus volt ez? Igen, az életmód kérdését nem lehet a mindig változó termelési viszonytól leválasztani; nem lehet különvált parasztvilágról beszélni ott, ahol az egész társadalom újjászervezéséről van szó. De anakronizmusában is figyelmeztető volt ez a Veres Péter-könyv. Mintha csak előre látta volna a jeleket: a Rákosi-féle parasztpolitika későbbi káros kihatásait; a parasztkérdés bonyolultságára, a parasztmentalitás megismerésére helyezte a hangsúlyt, melyet minden társadalomépítésnek figyelembe kell vennie. Arról akart írni, amire Erdei is célzott a könyvében, „... , *hogy lehet parasztemberekkel országot építeni, ... , hogy lehet paraszt elvekkkel nem parasztéletet is berendezni, ... , hogy az az emberfajta, amely épségben kibírta a sötétben lappangás századait, képes arra is, hogy romlatlan ösztönrel építsen akkor is, ha napvilágra kerül.*” Nem rajta és a népi írókon múlt, hogy a józan, okos tanácsok akkor figyelmen kívül maradtak.

Szabó Zoltán is bízott a parasztban, s tagadta a parasztsorsot abban a formájában, ahogy Erdei is tagadta, de amíg Erdei módot és utat látott a méltánytalan helyzetből való kilábalásra, Szabó társadalomszemléletében a paraszt lehetőségek nélkül él történelem alatti világában.

Szorongásának alapoka abban gyökerezett, hogy a *Cifra nyomorúság* földrajzi területén, tehát a Cserhát, Mátra, Bükk vidékén „az iparosodás nem a parasztságból formált egy másik réteget, hanem a parasztság mellé hozott egy másik réteget.” S, ha van is átjárás a paraszti életformából a munkáslétbe, az is csak az életnivó alsóbb szintjére érvényes. A paraszt leginkább a barakki proletárság irányába vághat ösvényt magának a bányavidékeken, ott van kereslet munkaerejére, de az életformájában polgárosultabb munkásság zárt világába már nem nyer bebocsátást. A salgótarjáni szénmedence summásmunkája a bánya, mely lehetőségként se többet, se kevesebbet nem ad, mint az ország más vidékein az időszakos mezőgazdasági munka. Sorsuk a zsellérek életformájához teszi őket hasonlóvá.

A *Cifra nyomorúság* – ezt a korabeli kritikák is kiemelték – abban különbözött a kor más, szociográfiai műveitől, hogy a parasztság sorsa mellett szólt a munkásság helyzetéről is. A valóság megközelítésének módjában, a különféle szociográfiai szempontok alkalmazásában a legtöbb újat ezen a téren hozta. Jó példa erre Salgótarján bemutatása. A város a „vidéken székelő magyar kapitalizmus” egyik – sajátosan egyedi kontúrokkal rendelkező – megjelenési formájaként jelentkezik az ő elemzésé-

ben. A magyarországi kapitalizmus történetiségében, kialakulásának stációiban, folyamatjellegében érdekli a szerzőt, s e folyamatjelleg felől elemzi és értékeli a konkrét képet. Ezért írja, írhatja azt, hogy a három salgótarjáni városkép (bányavállalat, palackgyár, rimamurányi acélgyár) „nemcsak a város három arcát, hanem a magyarországi kapitalizmus három korszakát is mutatja.” Meghökkenően újszerű kitételei, mint a következő példa is: „*az üveggyári és Hirsch-gyári kolóniák a mai átlagkapitalista gondolkodásmódot fejezik ki városrész formában*”, megközelítési módjának azt az egyedi vonását ragadják meg, mely az elvont és konkrét dolgok összekapcsolásával kísérel meg minél átfogóbb képet adni a valóságról. Elemző-értékelő módszere hasonlít a *Puszták népében* kipróbált illyési gyakorlathoz: magasból indul, a történetiség, a tárgyismeret régiójából, s aztán lezuhan az egészen apró dolgok, az illusztrációnak szánt példák közelébe.

Új fejezetet nyit a könyvben a vidéki értelmiséggel, a hivatalnokréteggel foglalkozó társadalomrajz. A középosztályról készült itt rötgénfelvétel, mely az országban mindenütt inkább jelentett „társadalmi állást és modort”, mint a fogalom klasszikus értelmében vett osztályt. Ha az alsóbb néptömegekről szólva az osztályokon belüli szűk életlehetőségek megmerevedését találta riasztónak, itt, az „úri középosztályi-értelmiségi konglomerátum” kapcsán azt a szemléletet ítélte el, mely hozzásegített ennek az állapotnak a konzerválásához.

A sorok mögött ott a kérdés: vajon a középosztály torz, illúziókat ringató népszemléletének nem az-e az oka, hogy a parasztság és munkásság csak néhány fiában juthat fel ebbe a régióba, s így nem is változtathat annak reflexein. S bár az író több lehetőséget lát az alsóbb néposztályok felemelkedésére e vidéken, mint az ország más tájain, az olvasó nem felejtí: épp e terület falujából, Tardról hozta a példát a szerző a jegyzőgyakornok parasztfiúról, kit szülei hatalmas erőfeszítéssel igyekeztek maguk és a falu fölé emelni, s kinek nagyreményű életét korai halál lobbantotta el.

Hogy a *Cifra nyomorúság* nem lett olyan indulatok felkavaró könyv, mint *A tardi helyzet*, annak elsősorban az volt az oka, hogy a szociográfiai műfaját éltető és igénylő *Márciusi Front* ekkor már felbomlóban van. A kormány ügyes megosztó taktikája több frontra tördelte a népi írók táborát. Egy részüket – Féját, Kovács Imrét – elhallgattatta. „*Nyugodni vágy az uraság, kíméld az ablakát*” – írta Illyés a népi írók pörbe fogásakor *Csend* című versében. A *Válasz* júniusi száma még hírt ad a *Cserépfalvi* kiadónál megjelent két könyvújdonság – *József Attila* összes versei és a *Cifra nyomorúság* – megjelenéséről, de a népi írók sajtóorgánuma a következő hónapban már nem lát napvilágot.

Hogy a politikai közhangulat miként nyomta rá a bélyegét Szabó Zoltán pályaképére, azt mutatja az a tény, hogy a *Cifra nyomorúság* az író utolsó szociográfiai munkája is egyben. Tájról és népről írni fog a későbbiekben is, lírába oltott, szépírói eszközökkel, de olyan kötet, mely életviszonyok, sorsok, lehetőségek elemzésével, tények tárgyilagos számbavételével kívánna hatni, már nem kerül ki a keze alól. A palócság könyve nemcsak egy tehetséges alkotó legmarkánsabb műve, de a harmincas évek történelmi értékű szociográfiai irodalmának egyik legsokoldalúbb, kitckintésiben leggazdagabb darabja is egyben.